

Gönüllü Bir Halk Kültürü Derlemecisinin Kitaplarındaki Sözlüklere Girmemiş Bazı Atasözü ve Deyimler Üzerine

NAİL TAN

356

Hâlen Didim’de noterlik yapan Osmaniye Düziçi’nin Pirsultanlı köyünden Bekir İşlek¹, Düziçi İlköğretmen Okulundaki edebiyat öğretmeni (1972-1974) Prof. Dr. İsmail Görkem’in teşvikiyle ilçesinin köylerini karış karış tarayıp halk kültürü, özellikle âşık edebiyatı, halk hikâyeleri, halk müziği ve halk oyunları derlemeleri yapıyor. Hem de kaynak kişilere para ödeyerek. Kamera ve teyple yaptığı derlemeler 200 CD’yi bulmuş. Ayrıca, başka derlemelerin, çalışmaların kopyalarını da satın alıyor. Kendi deyişle “Çukurova folklorunun delisi tutmuş.”² Arşivlerdeki Düziçi halk kültürü derlemelerine ulaşmak gibi imkânsızın imkânsızı maceralar peşine düşmüş. İstanbul’daki “Boratav Arşivi”nden ücretiyle yararlanmanın imkânsızlığı sadece yüreğini acıtmakla kalmıyor, AB’ye niçin kabul edilmediğimizin gizli ipuçlarını da veriyor. Derlemeleri sırasında karşılaştığı zorlukları deyimleştirmeyi de ihmal etmemiş: “Çukurova folkloru için seksen kapiya doksan değnek çalmak.” gibi.

Bekir İşlek, Düziçi halk kültürü derlemelerinin bir bölümünü yayımlayarak Türk kültür mirasına kazandırmış. Bu hizmetiyle ne kadar övünse az olur. “Düziçi Folklor Kitapları” dizisinin birinci kitabı *Çukurovalı Karacaoğlan*.³

¹ İşlek, 1955 yılında Düziçi’nin Pirsultanlı köyünde doğdu. İlkokulu köyünde okudu. Düziçi İlköğretmen Okulunda altı yıl yatılı öğrenciliğin ardından ilkokul öğretmeni oldu (1976). Kısa süre ilkokul öğretmenliği yaptı. 1977-1982 yılları arasında hem çalışıp hem de İstanbul Ü Hukuk Fakültesine devam ederek avukat oldu. Düziçi’nde avukatlık yaptı (1985-1990). Denizli Kale ilçesi noterliğinden (1990-1995) sonra Aydın Didim ilçesinde başladığı noterlik görevini hâlen sürdürüyor. 1995 yılında Düziçi halk kültürü derlemelerine başlayıp dört kitap yayımladı. Evli ve iki çocuk babasıdır.

² İşlek, Bekir (201), *Bir Cerene Av Olmak*, İstanbul, s. 26-27, Çatı Kitapları, Düziçi Folklor Kitapları: 3.

³ Görkem, İsmail-Ozan Tülüce (2008), *Çukurovalı Karacaoğlan*, İstanbul, 152 s., Çatı Kitapları, Düziçi Folklor Kitapları: 1.

Bekir İşlek'in İspir Onbaşı (İspir Mehmet Koç) ile Karayiğit Osman'dan (Osman İper) derlediği biyografik iki türkölü hikâye, Prof. Dr. İsmail Görkem ve Ozan Tülöce tarafından baskıya hazırlanarak bu adla okuyucuya sunulmuş.

Dizinin ikinci ve üçüncü kitaplarını ise bizzat Bekir İşlek baskıya hazırlamış: *Tekeden Teleme Çalmak*,⁴ *Bir Cerene Av Olmak*.⁵ Böylece, derlemelerinin bir bölümü CD'lerden kurtulup topluma mal olmuş. 2011 yılının son aylarında yayımlanacak dizinin dördüncü kitabı ise yine kendisine ait ve çektiği çileyi yansıtan bir ad taşıyor: *Çukurova Folkloru İçin Seksen Kapıya Doksan Değnek Çalmak*. 520 sayfalık bu kitapta, Âşık Karayiğit Osman'ın halk hikâyeleri dağarcığı yer almakta.⁶ Başka bir makalemizde bu kitabı değerlendireceğiz.

Dizinin Bekir İşlek'in baskıya hazırladığı ikinci ve üçüncü kitabı sadece Düziçi açısından değil, ülkemiz Türk dili, halk edebiyatı araştırmaları bakımından da önemlidir. Söz gelimi, derleme metinler içinde atasözü-deyim sözlüklerine girmemiş birçok söz varlığı vardır. Bekir İşlek, sadece *Bir Cerene Av Olmak* kitabının bir bölümünde "it"le ilgili otuz beş atasözü ve deyimini bir arada vermiştir. Biz metin taraması yaptık ve kısmen bu bölümden yararlandık. Yazımızda derlemelerin sadece bu yönü üzerinde durmak, bazı atasözü ve deyimleri gün ışığına çıkarmak istiyoruz.⁷

Taramalarımız sonucunda; belli başlı, içinde en çok söz varlığı barındıran sözlüklere ya hiç girmemiş ya da farklı şekil ve anlamlarda girmiş çeşitleme durumundaki atasözü ve deyimler, ilk harflerine ve sayfa numaralarına göre sıralanırken, bazılarının önüne Bekir İşlek'in verdiği anlamlar da yazılmıştır.

⁴ İşlek, Bekir (2009), *Tekeden Teleme Çalmak*, İstanbul, 272 s., Çatı Kitapları, Düziçi Folklor Kitapları: 2.

⁵ İşlek, *Bir Cerene ...*, 272 s.

⁶ İşlek, Bekir (2012), *Çukurova Folkloru İçin Seksen Kapıya Doksan Değnek Çalmak*, İstanbul, 520 s., Çatı Kitapları, Düziçi Folklor Kitapları: 4.

⁷ Taramamızı içinde en çok atasözü ve deyim bulunduran şu kaynaklar üzerinde yaptık: -Aksoy, Ömer Asım (1988), *Atasözleri ve Deyimler sözlüğü 1-2*, İstanbul, 1131 s., İnkılap Kitabevi [2.305 atasözü, 8.164 deyim]

-Albayrak, Nurettin (2009), *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*, İstanbul, 1140 s., Kapı Yayınları. [18.838 atasözü]

-Parlatır, İsmail (2008), *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I-II*, Ankara, 574+963 s., Yargı Yayınevi. [5.076 atasözü, 10.349 deyim]

-Sinan, Ahmet Turan (2001), *Türkçenin Deyim Varlığı*, 516 s., Malatya Kubbealtı Yayıncılık. [17.137 deyim]

-TDK (2004), *Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler I-II*, Ankara, 3. bsl. 406+175 s., TDK Yayınları: 279, 331. [5.890 atasözü, 6.125 deyim]

----Genel Ağ'daki *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* [2.396 atasözü, 11.209 deyim]

I. Tekeden Teleme Çalmak Kitabı

A. Atasözleri

*Ağacı yontmadan kaşık olmaz. (s. 39)

*Hanımın malı, hamam tokmağına benzer; bir gün kafana değmezse bir gün değer. (s. 39)

Nurettin Albayrak'ın sözlüğünde; "Avrat malı, başa tokmaklık." (s. 200) şeklinde eş anlamlısı vardır.

*Kârsız eli keserler. (s. 181)

B. Deyimler

*Abbaa geçmek (s. 150). Bembeyaz kesilmek, çok korkmak.

*Ağzı kızıl (s. 100). Küfürbaz, ağzı bozuk.

*Ağzını anahtarlamak (s. 146).

*Ağzını kilitlemek (s. 145). Susup konuşmamak. Taradığım deyim sözlüklerinde; "Ağzı kilitli, ağza kilit vurmak, ağzını mühürlemek" şeklinde eş anlamlıları vardır.

358 *Ayıyı kazana, maymunu tencereye sıçırmak (s. 154). İşi büsbütün berbat etmek. Sözlüklerde "Ayı kazana sıçtı." şeklinde yarı benzeri vardır.

*Bacağı toplamak (s. 145). Yola koyulmak.

*Baltayı ayağına vurmak (s. 148).

*Cirimini çıkarmak (s. 148). Yetki, söz söyleme sınırlarını çizmek.

Cirimini çıkmak: Hâkimiyet alanından uzaklaşmak, birinin yetki sınırlarının dışına çıkmak.

*Çakal öldüye vurmak (s. 47). Rakibin, tehlikeli birinin kötülüğünden korunmak için ona zararsız muamelesi yaparak kandırmak.

*Dışlığı gelmemek (s. 74). Can sıkıntısından kurtulamamak. TDK'nin *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*'ne girmiş (C. 4, s. 1473) ancak deyim sözlüğünde yer almamıştır.

*Dudakları çat çat çatlamak (s. 150). Çok korkmak.

*Düğün öttü (s. 131). Düğün başladı ve düğün yapıldı anlamlarında.

*Ekmeğine kuru, ayranına duru dememek, ayakkabısından su içmek (s. 43). Deyim sözlüklerinde; "Ekmeğine kuru, ayranına duru mu dedik?" şekli vardır.

*Elin delisi tükenir mi? (s. 74).

*Ellik gavuru (s. 86). Yabancı gavur, gavurun en kötüsü. Çukurova'da Ermeniler için de kullanılır.

*Hikâyeyi dipten almak (s. 47). Bir hikâyeyi, olayı bütün ayrıntılarıyla anlatmak üzere en başından almak.

*İz çalmak (s. 49). Sözlüklere; "İz sürmek, İzine düşmek" eş anlamlıları girmiştir.

*Kalkmaz etmek (s. 47). Çok dövmek, yürüyemeyecek duruma düşürmek.

*Kızı gütmek (s. 131). Kızın davranışlarını, günlük yaşayışını kesintisiz izlemek, için fırsat kollamak.

*Koltuk vurmak (s. 44). Bir kadına kendisine ilgi duyulduğunu anlatmak üzere başkalarına belli etmeden dirseği ile vurmak, hissedeceği şekilde dokunmak.

*Kuru tahta olmak (s. 45). Beş parasız, yoksul duruma düşmek.

*Malamat etmek (s. 43). Utanacak duruma düşürmek, eziyet çektirmek anlamında TDK'nin *Derleme Sözlüğü*'nde (C. IX, s. 3111) de vardır. Ancak, deyim sözlüklerine girmemiştir.

*Malamat olmak (s. 75, 207). Kınanacak, utanacak durumda olmak. Rezil olmak. Aynı anlamda TDK'nin *Derleme Sözlüğü*'nde (C. IX, s. 3111) de vardır. Deyim sözlüklerine girmemiştir.

*Mank olmak (s. 107). Sersem, ahmak anlamındadır. TDK'nin *Derleme Sözlüğü*'nde (C. IX, s. 3124) de vardır. Ancak, deyim sözlüklerine girmemiştir.

*Mektup salmak (s. 150). Mektup göndermek.

*Nerde davul tum etse orda bitmek (s. 74).

*Sonunu gelmek (s. 39, 41). Muradına ermek, bir işi sonlandırmak. Sözlüklerde "Sonunu getirmek" şeklinde eş anlamlısı vardır.

*Sopa döşemek (s. 202). Dövmek. Sözlüklerde; "Sopa atmak, Sopa çekmek" eş anlamlıları vardır.

*Tavşan yamacı geçti (s. 40). Sözlüklerde; "Atı alan Üsküdar'ı geçti." şeklinde eş anlamlısı vardır.

*Tekeden teleme çalmak (s. 9, 10). Gerçekleştirilmesi çok zor bir işi başarıyla bitirmek. İmkânsız başarımak. Sözlüklerde; "Tekeden süt sağmak / çıkarmak" şeklinde eş anlamlısı yer almıştır.

* Türkü çığirttirmek (s. 30). Bir âşığa veya abdala ücretini ödeyerek dü-

ğün dernek dışında, kişisel zevk için çaldırıp söylettirmek. Folklor derleyicisinin âşıklardan derleme yapması.

*Vird-i zebûnu olmak (s. 35). Osmanlıca-Türkçe sözlüklerde “Vird-i zebânı olmak”; bir sözü diline dolamak, çok sık kullanmak anlamında yer almıştır.

*Yaranın kavuşması (s. 35, 211). Yaranın iyileşmesi. Sözlüklerde aynı anlamda “Yaranın kapanması” deyimini vardı.

*Yılanın ağzına atacak kadar bile unu bulunmamak (s. 207). Çok yoksul olmak. Öldürülen yılanın ağzına bir tutam un atılmazsa eşinin öldürene saldıracığına inanılır.

II. Bir Cerene Av Olmak Kitabı

A. Atasözleri

*Adamın delisi düğünde, avradın delisi ölüde belli olur (s. 86).

*At ayağı külük olur, âşık dili yörük olur (s. 38, 116). Dede Korkut destanlarında “At ayağı külüg, âşık dili çevik olur.” şeklinde sık sık geçer. At ayağı hızlı, âşık dili de çevik, güçlü olur anlamındadır. Dede Korkut destanlarındaki atasözü ve deyimleri inceleyen Orhan Şaik Gökyay’a göre⁸ bu söz deyim, Aydın Oy’a göre⁹ ise atasözüdür. Taradığım atasözü ve deyim sözlüklerine girmemiş olması şaşırtıcıdır. Hem doğulu hem de Çukurovalı âşıklar halk hikâyesi anlatırken bu sözü sık sık kullanmaktadırlar. Hikâyeyi hızlandırılm anlamında.

*Davulun sesi uzaktan koygun gelir (s. 85). Sözlüklerde “koygun” yerine “hoş” kelimesi girmiş şekli yer almıştır.

Hoca öleni, abdal oğlanı sever (s. 106). Abdallar düğünlerde çalgı çalıp para kazandıklarından erkek çocukları çok severler.

*İt çanağında ekmek ufağı bulunmaz (s. 210). Sözlüklerde “çanağında” kelimesinin yerini “yatağında” kelimesi almıştır. “Çanağında” kelimesi daha doğrudur.

*Osmanlı’da oyun bitmez (s. 60, 61).

*Yarbaş İstasyonu’ndan ötesi Yemen kadar gurbettir (s. 11, 12). Düziçililer için gurbet Yarbaş İstasyonu’nda başlar.

⁸ Gökyay, Orhan Şaik (1973), *Dedem Korkud’un Kitabı*, İstanbul, s. Ek. CCXLVI. Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yay.

⁹ Oy, Aydın (1957), “Dede Korkut’ta Atasözleri II”, *Türk Dili*, S. 65, 1 Şubat 1957, s. 267.

B. Deyimler

*Abdal keyfi (s. 17). Küçük şeylerden mutlu olmak, zevk almak.

*Abdal tutmak (s. 21). Düğün çalgıcısı kiralamak.

*Analık çocuğu (s. 116). Eli sıkı, cimri.

*Asabiyetçi bulmak (s. 32). Aşiretçi bulmak.

*Babası nasihat ederken bir itin kuyruğunda kırk sinek saymak (s. 209).

*Buçuklu almak (s. 200). Bir mala veya işe ortak olmak. *Derleme Sözlüğü*'nde yarı yarıya ortaklığa verilen mala "buçuklu" dendiği belirtilmiştir (C. II, s. 777).

*Dan davulu çalmak (s. 86). Sabaha karşı, tan vakti davul çalıp düğünün başladığını ilan etmek.

*Delisi tutmak (s. 26, 27). Bazı zararlı yiyeceklerden yiyip sarhoş gibi yalpalayarak yürümek. Buğdayın içindeki "deli" denen tohumlardan yiyenler bu duruma düşer. Bir işe canı gönülden tutkuyla sarılmak anlamında kullanmıştır Bekir İşlek.

*Deliyi düğün evine göndermişler, bura bizim evden iyiymiş demiş (s. 86). Müjgân Üçer'in *Atasözleri Yerde Kalmaz* kitabında; "Deliyi düğüne davet etmişler, burası bizim evden irahatmış demiş." şekli vardır.¹⁰

*Dışlığı gelmemek (s. 129).

*Ekmeğin birini yiyip birini ite atmak (s. 43). Başkalarını, muhtaç olanları da düşünmek.

*Eli it çanağında yunmak (s. 208). Yaptığı hiçbir iyilik takdir edilmemek. Bir kahırlanma sözüdür. "Benim elim it çanağında yunuk, iyiliklerim takdir edilmez" şeklinde kullanılır.

*Ellik gâvuru (s. 21).

*Gada almak (s. 88). Dert ve üzüntüsünü paylaşmak. TDK'nin *Derleme Sözlüğü*'ne bu anlamda girmiştir (C. VI, s. 1888). *Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*'nde ise aynı anlamda "Kadasını getirmek" deyimini vardır (s. I/339). Çukurova'da, birinin başına gelebilecek belayı kendi üstüne almayı dilemek, böylece belayı savuşturmak anlamında kullanılır. "Gadasını aldığım da kurbanlar olduğum" şeklinde söylenir.

*Gavur bellisiz, Müslüman bellisiz (s. 20, 202). Alacakaranlık vakti.

¹⁰ Üçer, Müjgân (1998), *Atalar Sözü Yerde Kalmaz*, İstanbul, s. 76.

*Hopurunu çıkarmak. (s. 36, 46) Ormandan tarla açmak için ormanı büsbütün yok etmek.

*Hopur kırmak (s. 45). Ormandan tarla açmak.

*İneği danayı satmak (s. 199, 200). Büyük fedakârlıkta bulunmak.

*İşese ulaşır (s. 209). Haberleşmek için çok yakındır.

*İt boğuşturmak (s. 208). Boş, gereksiz ve sevimsiz işlerle uğraşmak.

*İt enik taşır gibi taşıyıp durmak (s. 209). Perişan bir durumda, bir eşyayı taşıyıp durmak.

*İt osurdu, yel götürdü (s. 208). Boş, önemsiz bir işti; geldi, geçti.

*İt oturumunda durmak (s. 209). Çömelip oturmak.

*İt yedi, püsük (kedi) duasını okudu (s. 208). Bir mal kötü kullanıldı ve hiç bereketi olmadı. TDK'nin *Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler* kitabında "kedi"nin yerini "şeytan" almıştır (s. I/339).

*İt yesin ciğer (s. 208). Annelerin iyiliğe ve şefkate rağmen güç yetiremedikleri çocukları için kullandıkları bir deyim.

*İt sidiği/dölu (s. 209). Kötü, çevreye ve ailesine zarar veren insan.

*İtine de dök (s. 209). Bir ürünün, yiyeceğin aşırı derecede çok olması.

*İtler de ana olmasın (s. 208). Anelik çok zor, çileli, fedakârlık isteyen bir iştir.

*İtler yese de beni oralara bir yere sıçsa (s. 207). Sevgiliye kavuşmak için her türlü fedakârlığa razı olmak. Gurbettekiler için memleket hasretini ifade etmek için de kullanılır.

*İtten irezil olmak (s. 208). yaptığı kötülüklerin bir bir ortaya çıkması üzerine insan içine çıkamayacak duruma düşmek.

*Kaç kaç çıkamak (s. 21). Ermeni mezalimi karşısında dağlara, yaylalara çıkmak.

*Kafası fırlamak (s. 74). Çok kızmak.

*Kör itin öldüğü yer (s. 208). İlgi duyulmayan, çok uzak bir yer.

*Köze basık abdal gibi sıçramak (s. 106). Abartılı tepki vermek.

*Lafı gıdım gıdım vermek (s. 116). Ağır ağır konuşmak.

*Malamat etmek (s. 10).

*Malamat olmak (s. 120, 129, 130, 234).

*Misafir çalılmak (s. 27, 43). Yoksul ailelerin, konuklara yemekten önce

çerez ve meyve ikram ederek karınlarını biraz doyurup asıl yemeği az yemelerini sağlamak.

*Sabahleyin it sıçmadan yapmak (s. 210). Verilen bir sözü, vaat edilen bir işi geciktirmeden tam zamanında yapmak. Sabahın alacakaranlık sonrasını da ifade eder.

*Şor toplamak (s. 200). Köy köy dolaşıp söz derlemek.

*Tekeden teleme çalmak (s. 13, 15, 133, 135, 224, 228, 229, 230, 232).

Sonuç

Bekir İşlek'in Düziçi halk kültürü derleme metinlerinden belirlediğimiz atasözü ve deyimlerin anlamlarının verilmesi çok önemlidir. Anlamları verilmedikçe, söz konusu söz varlıklarının kullanımı Düziçi ve çevresiyle sınırlı kalır. Oysa, derlemecilerin hedefi, derlediklerinin yurda yayılmasıdır. Biz bu yazımızda, Bekir İşlek'in anlamlarını biraz olsun verdiği atasözü ve deyimleri sözlük hazırlayanların dikkatine sunmak istedik. TDK sözlük uzmanları, umarım inceler ve bir bölümünü Genel Ağ'daki sözlüklerine alırlarken diğerlerini de *Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* kapsamında değerlendirirler.

Bu yazımdan sonra, Bekir İşlek Bey'den listesini verdiğimiz atasözü ve deyimlerin anlamlarını açıklayan bir makale beklemek hakkımızdır diye düşünüyorum. Böylece, derlemeleriyle yaptığı büyük hizmetin değeri daha da artacaktır.